

Pojmovnik ruske avangarde 10 – zatvorena zagrada jednog razdoblja

(*Pojmovnik ruske avangarde 10*. Priredila Danijela Lugarić Vukas. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti, Sandorf, 2021, str. 439)

Godine 2021. svjetlo dana ugledao je deseti svezak legendarnog *Pojmovnika ruske avangarde*. Nakladnici su Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Sandorf, a kao priređivačica se potpisuje Danijela Lugarić Vukas, današnja predstojnica Zavoda. Kako i sama u predgovoru navodi, rukopis sada objavljenog desetog sveska ležao je u prostoriji Zavoda za znanost o književnosti u posebnoj mapi, bio je prelomljen i pripremljen za tisak, ali nikad nije bio objavljen. Sve do sada. Vrijeme je znakovito, jer posljednje savjetovanje s kojega su tekstovi u ovom broju okupljeni održano je 1990. godine, premda su u njega uvršteni i oni pristigli godinu dana kasnije. Sve je čekalo, kako urednica piše, neko bolje ili drukčije vrijeme, a ono se, po svemu sudeći, dogodilo trideset godina kasnije – u 2021. godini.

Sudionici savjetovanja o avangardnim pojmovima svoje su skupove održavali i kasnije, ratne 1992. godine, i predgovor s tog skupa objavljen je u ovom broju, a zatim i 1993., kada je tema bila totalitarizam, ali tekstovi s tog skupa nikada nisu tiskani. Dubravka Ugrešić, kao jedna od urednica pojmovnika i redovita sudionica tih skupova, spominje i negativna iskustva sa savjetovanja, posebno posljednjeg na kojem je sudjelovala, 1993. godine (v. portal *Peščanik*, 2011), kada se već može govoriti o zamiranju one prvotne ideje pojmovničkih okupljanja. Budući da je skup iz 1993. godine imao krovnu temu, za razliku od ranijih koji su se bavili svim pitanjima ruske avangarde bez jedinstvene teme koja bi ih okupljala, urednica desetog sveska s pravom kaže da je savjetovanje iz 1990. godine posljednje u onom smislu u kojem su ti susreti bili započeli. Mnogo se toga kasnije promijenilo, modificiran je naziv nekadašnjih „pojmovnika ruske avangarde“ u *Zagrebački pojmovnik kulture 20. stoljeća*, a onda se i taj naziv izgubio. Dio „pojmovničarske“ jezgre, uz nove, mlade snage sastaje se i danas svake druge godine, ali to su sad već druga vremena, druge teme, drukčiji pristupi i tematske preokupacije koji nisu vezani samo uz rusku avangardu. Ipak, ne treba smetnuti s uma da je

zagrebačka rusistika uvelike izašla iz pojmovničke kabanice, ali i da se još uvijek diči dosezima koje su njezini pokretači dostigli.

Ovaj *Deseti Pojmovnik* stoga je sjajna završnica nekadašnjih pojmovnika, nekadašnjih susreta europskih znanstvenika, nekadašnjih načina čitanja književnog, likovnog, filmskog i glazbenog teksta i njihovih tumačenja, a broj deset tome daje i simbolički pečat. *Deseti Pojmovnik* sumiranje je dosadašnjeg bavljenja avangardom, ali i podsjetnik na jednu dekadu rada u posve drugim okolnostima, danas umnogome nezamislivima, od osiguranja izdašnih potpora Zavodu za znanost o književnosti, sigurnog planiranja, financiranja smještaja za sudionike iz inozemstava tijekom konferencija, relativno sigurne izdavačke politike i sl. Prepreke su postojale na drugim poljima, ali „pojmovničari“ okupljeni oko Aleksandra Flakera i Dubravke Ugrešić te „zagrebačke škole“ koju su činili Magdalena Medarić, Živa Benčić, Dubravka Oraić Tolić, Josip Užarević te suradnici iz Zavoda za znanost o književnosti Elvira Ratković i Jadranka Brnčić, kao i vrijedni prevoditelji priloga Igor Živković i Irena Lukšić, uspješno su ih prevladavali.

U sadržajno bogatom i obujmom debeljuškastom *Desetom Pojmovniku* pronalazimo dva uvodna teksta, nakon kojih slijedi dvadeset i jedna analiza. Prvi uvodni tekst (*Poslije trideset godina*) potpisuje urednica Danijela Lugarić Vukas i u njemu daje kratak uvid u istraživanja avangarde u Hrvatskoj i u svijetu, s posebnim naglaskom na skupinu „pojmovničara“ okupljenu oko Aleksandra Flakera i nekolicine inozemnih kolega koji su projekt o avangardi i zamisao njezina istraživanja pokrenuli. Premda Lugarić Vukas izrijekom navodi Flakerove riječi da „povijest zajedničkoga rada na pitanjima ruske avangarde nije od nas u Zagrebu počela niti će s nama završiti“, ona napominje vrlo važnu činjenicu rada „Flakerove skupine“, a to je kontinuitet. Upravo je taj neprekidni rad koji je značio organiziranje konferencija jednom godišnje i onda objavljivanje radova na ruskom jeziku u amsterdamskom časopisu *Russian Literature*, a potom na hrvat-

skom u pojmovnicima, ono što izaziva divljenje ovom tipu istraživačkog rada. Drugi uvodni tekst, onaj Aleksandra Flaker, *Poslije deset godina* zapravo je njegova uvodna riječ na savjetovanju u svibnju 1992. godine, u kojemu autor sumira bavljenja avangardom, počevši od prvog susreta, do novih izazova i kriza kada se pita treba li skupina „pojmovničara“ redefinirati ciljeve svoga rada, jer se u književnoj znanosti osjeća miris novog doba koje traži određene promjene. Flaker je ipak čvrst u svom stajalištu da bi se skupina „pojmovničara“, bez obzira na sve izazove i promjene, trebala pridržavati temeljnog načela – „istraživanja književnih i umjetničkih tekstova bez ideološkog konceptualizma“, što i držim najvećim dosegom proučavatelja avangarde okupljenih oko *Pojmovnika*.

Za bolji uvid u rad na pojmovnicima trebamo se vratiti u osamdesete (ili čak ranije?) godine 20. stoljeća i spomenuti još jedan uvodnik – *Uvodne napomene* iz prvog sveska *Pojmovnika ruske avangarde* (1984). Taj uvodnik potpisuju Dubravka Ugrešić i Aleksandar Flaker, urednici niza od 1 do 9. Oni su tom prilikom dali osnovne naznake *Pojmovnika* koji je ukoričen u prvom svesku 1984. godine u izdanju Zavoda za znanost o književnosti i Grafičkog zavoda Hrvatske. Bio je to rezultat prve pojmovničke konferencije održane 1981. godine u Zagrebu na kojoj je sudjelovalo trinaestero sudionika iz Austrije, Mađarske, Nizozemske, Istočne i Zapadne Njemačke, Švedske i Jugoslavije. Prvi je svezak sjeo na relativno utaban teren proučavanja avangarde, jer je 1977. godine, također u organizaciji Zavoda za znanost o književnosti, bila održana konferencija *Književnost-avangarda-revolucija* na kojoj su sudjelovali stručnjaci iz Istočne, Srednje i Zapadne Europe te iz Sovjetskog Saveza. Radovi s te konferencije objavljeni su u zasebnom broju časopisa *Umjetnost riječi* (god. XXV, 1981) pa ne ulaze u „pojmovničkih 10“, ali ih najavljuju. U studenom 1982. godine održano je drugo savjetovanje, kako su tada zvali konferenciju, na kojem su odlučili da će se redovito, barem jednom godišnje sastajati i objavljevati radove u zasebnim svescima. Bio je to pionirski rad i početak djelovanja ove ambiciozne skupine.

Zanimljivo je da su i sami sudionici okupljeni oko *Pojmovnika* imali svijest o pojmovničkoj posebnosti i nisu se libili to isticati. Nerijetko su citirali jedni druge, pozivali se u svojim radovima na pojmovničke skupove na kojima su sudjelovali, a jedan od stalnih sudionika, poljski rusist Jerzy Faryno napisao je nešto poput programskog teksta u definiranju *Pojmovnika*:

Pojmovnik rekonstruira povijest avangarde – uvodi u optjecaj činjenice i dokumente iz života i prakse avangarde.

Pojmovnik rekonstruira automodel avangarde – uvodi u optjecaj deklaracije, polemike i autometaopisivanja.

Pojmovnik rekonstruira povijest recepcije avangarde – on ispituje pojmove što ih nudi sama avangarda, ali i pojmove kulturoloških škola te škola znanosti o umjetnosti i književnosti kojima se osmišljuje avangarda.

Ali to nije sve. Pojmovnik ne promišlja avangardu samo u njenim individualnim očitovanjima, nego i kao kulturno-umjetničku formaciju koja posjeduje neke unutarnje zakonitosti. Stoga se Pojmovnik ne da zavesti ni činjenicama ni deklaracijama ni prikupljenim tumačenjima. Držeći se raspoloživog materijala, Pojmovnik postupno razrađuje i vlastiti instrumentarij koji opisuje i objašnjava povijesnu avangardu, i samim time prerađuje naslijeđenu i izgrađuje novu poetiku i kreće se prema novoj semiotičkoj refleksiji o kulturi. (Faryno, *Pojmovnik ruske avangarde. Dese-ti svezak*, 2021, str. 125-126)

Skupina je, dakle, voljela savjetovanja, voljela se okupljati, raspravljati i polemizirati s punom sviješću da je i sam pojam avangarde bio „diskutabilan“. Deset svezaka o avangardi ujedno svjedoče da nema jedinstvenosti u mišljenju o tome što ona jest, a što nije, kao i da je svaki susret značio propitivanje avangardnih postupaka, pravaca i autora. Aleksandar Flaker trudio se u više studija, ne samo pojmovničkih, pisati o tome što je to avangarda, kako ju pojmiti i definirati, kako odrediti njezine granice. Tako postupa u knjizi *Ruska avangarda* (1984) u kojoj dva teksta posvećuje definiranju avangarde i obilježavanju vlastita terena bavljenja avangardom. To su *Književne vrste ruske avangarde* i *Sustavnost i nesustavnost avangarde*. Još i ranije, sedamdesetih godina Aleksandar Flaker u *Umjetnosti riječi*, za broj u cijelosti posvećen upravo temi avangarde (1971, god. XV, br. 2) u prilogu pod naslovom *Je li nam pojam avangarde potreban*, propituje samu terminologiju koja se nije bila još sasvim usustavila. Flaker u tom članku piše da se pojam avangarde pojavljuje kao oznaka za pojedine skupine unutar nacionalnih književnosti ili, s druge strane, kao labava i neobavezna kategorija koja označuje mnoga književna strujanja ili pravce koji se pak pojavljuju pod imenima različitih -izama. Različiti pokreti i strujanja ipak se okupljaju pod jednim pojmom jer ih povezuju neke bitne odrednice poput dehijerarhizacije, razbijanja postojećih struktura, antiestetizma, simultanizma, naglašenog individualizma, povezivanja različitih oblika umjetnosti (glazbe, filma, književnosti, likovnih umjetnosti), groteske, apsurdna i sl. Budući da avangarda nije jedinstven pravac s čvrstim zakonitostima, pojmovnici su se pokazali kao gotovo idealna forma za povezivanje avangardnih različitosti. U tom smislu i *10. Pojmovnik* nije iznimka. U njemu se ističu tipični avangardni pojmovi poput očuđenja, citatnosti, alogizma, zatim širi pojmovi koji nisu vezani samo za avangardna strujanja, poput metatekstualnosti, autobiografije, autokritike, pamćenja, obrnute perspektive, kao i isticanje pojedinih pisaca čija su djela

tipična za avangardno razdoblje: Mandel'stam, Cvetaeva, Vvedenskij, Harms, Pasternak, a autori se osvrću i na povezivanje različitih umjetnosti pa u njega ulaze analize Šostakovičeve ili Šnitkeove (Schnittke) glazbe, jednako kao i Malevičevih ili Filonovljevih slika.

Nije neobično da *Deseti Pojmovnik* otvara tekst o ključnom avangardnom (formalističkom) pojmu – pojmu očudenja (rus. *ostranenie*). To je „središnje filozofsko i estetsko načelo iz kojeg se može rekonstruirati avangardna umjetnost i teorija umjetnosti 20. stoljeća.“, piše Hans Günther. Autor se, dakako, poziva na tradiciju Šklovskog koji je pojam lansirao u znanost o književnosti, ali u svom članku razvija dvije linije u predodžbama o očudenju. Jedna je takozvana „aristotelovska“ linija, a druga – „platonovska“, odnosno kritičko-spoznajna tradicija toga pojma. Autori su se, poput Günthera, pozabavili i drugim važnim avangardnim terminima, kao što je citatnost, koji Tamara Levaja koristi pozivajući se na Dubravku Oraić Tolić, a razrađuje na polju glazbe, konkretno u stvaralaštvu skladatelja Al'freda Šnitke kroz čije se kompozicije provlače Bachove teme i drugi stilski glazbeni „umetci“. Ili pak pojam alogizma kojemu se obraća Jerzy Faryno, navodeći primjere alogizma ili zaumnog realizma u slikarstvu Kazimira Maleviča. Dubravka Oraić Tolić želi razdvojiti avangardu u užem smislu kao umjetničko razdoblje od 1910. do 1935. godine i avangardu u širem smislu kao povijesnu kulturu u većem dijelu 20. stoljeća, odnosno od 1910. do 1968. godine i ona je ujedno ocrtava kao model europske utopijske kulture Hlebnikovljeva „zvjezdanog jezika“ u opreci prema modelu Kručenyhove zaumne poezije.

Pojmovima autobiografije i autobiografizma bavi se Magdalena Medarić koja jasno razgraničuje ta dva pojma, navodeći da je autobiografizam književni postupak, ne samo stilski markiran, nego „predstavlja refleks žanra autobiografije, a pojavljuje se u tekstovima koji sami po sebi nisu mišljeni ni recipirani kao autobiografije“. Autorica izdvaja tri osnovne funkcije autobiografizma – funkciju samizražavanja, funkciju problematiziranja teksta i ludističku funkciju – koje su zastupljene upravo u povijesti ruske avangarde. Izražena „ja“ pozicija avangardista iskazuje se ne samo u autobiografiji, nego i u autokritici i autorecenziji. Pod tim pojmovima podrazumijevamo „metapoetičke eksplicitne i implicitne iskaze pisca u kojima on prosuđuje o svojim djelima“ (Bogdan Kosanović). Naravno, autopoeitički tekstovi prisutni su i u ruskoj klasičnoj književnosti 19. stoljeća, kao i u onoj modernističkoj. Primjeri iz djela Majakovskog, Pasternaka i Šklovskog, koje Kosanović u svojoj analizi navodi, govore u prilog naglašenim autometapoetičkim tekstovima koji se (što autor detektira kao opasnost) mogu instrumentalizirati i kompromitirati dogmatikom ideologijom.

U pojmovničkom nizu ističu se termini psihoanalize avangarde u tekstu Igora Smirnova koji se bavi sadističkim i uopće destruktivnim elementima avangardne poetike. Nirman Moranjak Bamburać piše o metatekstualnosti, podvlačeći da je avangarda orijentirana na „sferu metatekstualnosti“ dok je simbolizam orijentiran na „sferu intertekstualnosti“. Istaknuti su i posebni termini uz analize pojedinih djela poput zrcalne kompozicije kojom se bavi Josip Užarević u jednom od dvaju tekstova koje potpisuje u ovom svesku, analizirajući u prvom redu Mandel'stamovu poeziju, a Živa Benčić u vrlo detaljnoj analizi proučava fenomen pamćenja, također u poetici Osipa Mandel'stama koji, ako zagledamo u sadržaj pojmovnikâ od 1 do 10, zauzima jedno od vodećih mjesta. Nije stoga neobično da je i analiza „stvari“ u stvaralaštvu Mandel'stama okupirala Ivana Esaulova. Ovaj moskovski rusist podsjeća na Bahtinova zapažanja o odnosu prema stvari i prema ličnosti, a to su opredmećivanje i personifikacija – korelacije koje su u Mandel'stamovoj lirici, prema autorovu mišljenju, pomirljive. Rosemarie Ziegler pojam „stvari“ definira u estetici i poetici ruskog futurizma i analizira ga u poeziji Borisa Pasternaka. Stvaralaštvo tog izuzetnog umjetnika, njegova poezija, ali i proza koja kulminira romanom *Doktor Živago* tema je priloga mađarske rusistice Anne Han (*Pasternak: Wassermannova reakcija*), dok Aage A. Hansen-Löve problematizira akmeizam u tekstu *Akmeizam kao sintetski tip avangarde* i premda teorijski razlaže taj pojam, oprimjeruje ga ponajviše na pjesništvu Osipa Mandel'stama. I ovaj autor, kao i ranije spomenuta Nirman Moranjak Bamburać suprotstavlja akmeizam (i avangardu općenito) simbolizmu, jer za akmeizam je, za razliku od simbolizma, čitatelj slobodan i aktivan subesjednik.

Posebnu pozornost zavređuju tekstovi koji se bave odnosom književnosti i likovnih umjetnosti. To je već spomenuta analiza alogizma (Jerzy Faryno), dok se moskovska povjesničarka umjetnosti Natalija Zlydneva bavi avangardnom projekcijom „slike svijeta“. Budući da je svijet-sfera u Harmsa analogna slikarskim prostornim postavkama unutar univerzalnog teksta avangarde, ona ga uspoređuje sa slikarskim svijetom M. Chagalla, K. Maleviča i P. Filonova. Blizak je tomu i tekst Zdenke Matek o Harmsu u kojemu autorica nije mogla zaobići Harmsovo paradoksalno shvaćanje svijeta („A ja sam svijet – A svijet nisam ja“), isto kao i povezivanje njegova književnog stvaralaštva s likovnom umjetnošću, posebice s već spomenutim Filonovom. Aleksandar Flaker, i inače znanstveno zaokupljen povezivanjem književnog teksta i likovne umjetnosti, u ovom je pojmovniku analizirao naoko biografski tekst Marine Cvetaeve *Natalija Gončarova*. Riječ je o nestabilnoj književnoj vrsti podnaslovljenoj *Život i stvaralaštvo*, na kojoj Flaker tumači književnost (Cvetaeva) i likovnu umjetnost (Gončarova) koje se na neobičan način preklapaju.

Za avangardno razdoblje posebno su interesantne različite skupine koje su djelovale pod različitim imenima. Jedna od, po svojoj prilici, manje poznatih skupina su činari, o kojima piše švicarski rusist Jean-Philippe Jaccard. Riječ je o malom udruženju uz koje se vezuju imena Aleksandra Vvedenskog i Daniila Harmsa, premda su im bili bliski i neki drugi književnici. Sigurno je puno poznatija avangardna skupina oberiuta (rus. *ob'edinenie real'nogo iskusstva* – udruženje realne umjetnosti) koji su djelovali već u razdoblju utvrđenih avangardnih strujanja. Ta je skupina, kao i ona činara, također djelovala u tadašnjem Leningradu, a pripadali su joj Aleksandr Vvedenskij, Daniil Harms, Nikolaj Zabolockij, Konstantin Vaginov i drugi. Mihail Mejlah piše o ruskom pjesniku i dramatičaru Aleksandru Vvedenskom i njegovoj drami *Četiri opisa*, što je dio autorova šireg istraživanja oberiuta kao vrlo intrigantne, provokativne i nadasve privlačne skupine. Sličan pristup imala je i Tamara Levaja u tekstu posvećenom Šostakoviču u kojemu stvaralaštvo tog skladatelja uspoređuje s radom te iste avangardne skupine, kao što je i Daniil Harms, čijem se stvaralaštvu autori *10. Pojmovnika* nerijetko vraćaju, pročitani upravo kao pripadnik skupine oberiu, u tekstu Zdenke Matek.

Tekstovi su, premda podijeljeni u tri skupine, od čisto teorijskih, preko analitičkih, koji uvijek počinju teorijskim uvodom u određeni pojam, do skupine u kojoj se nalaze analize „drugih“ umjetnosti (glazbe, likovnih umjetnosti), na poseban način isprepleteni. Povezuju ih pojedini pisci koje autori čitaju iz razli-

čitih perspektiva, isprepleću se avangardne grupe, ili se pak presijecaju pojedini teorijski pojmovi kojima autori barataju.

Novoobjavljeni i ujedno „stari“ deseti svezak *Pojmovnika ruske avangarde* zadržao je vizualni identitet s ukošenim plavo-crvenim slovima na bijeloj mrežastoj podlozi prijašnjih devet i danas ga vidimo kao „retro“ dizajn. Unutrašnjost desetog sveska, osim ujednačavanja sloga s ranijim svescima, uz navođenje literature na kraju svakog priloga, ponešto se razlikuje od svojih pojmovničkih „predaka“. On je ipak jubilarni, deseti i u njemu ćete pronaći ne samo dva korisna uvoda (priređivačice Danijele Lugarić Vukas i Aleksandra Flakera sa svibanjskog savjetovanja iz 1992. godine), ne samo korisno kazalo imena i popis sadržaja dosadašnjih pojmovnika, nego i posebno vrijedne uredničke fusnote koje proširuju znanje o pojedinim autorima ili člancima koji su objavljeni u vremenskom procjepu od predaje tekstova 1990/1991. do objavljivanja desetog sveska 2021. godine.

Tko se god pita što je to ruska avangarda, koliko je trajala i tko su njezini predstavnici, tko želi provjeriti imena, pojmove, teorijsku literaturu, tko želi studirati avangardne skupine, ali se istodobno želi upoznati sa zagrebačkim rusistima koji su na svojim savjetovanjima okupljali europske slaviste, *Pojmovnici* su nezaobilazno, gotovo udžbeničko štivo. Nema sumnje da je objavljivanjem *Pojmovnika br. 10* urednica Lugarić Vukas zaokružila jedno razdoblje i generaciju koja je znanstveno živjela avangardu.